

**AFG‘ONISTON VA YANGI KATTA O‘YIN: MARKAZIY OSIYOGA GEOSIYOSIY
TA’SIRLAR**

Turg‘unov Miravaz

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti Xalqaro munosabatlar
fakulteti Akademik ishlar bo‘yicha dekan o‘rinbosari
miravaz1974@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada Afg‘oniston atrofida shakllanayotgan “Yangi Katta o‘yin” geosiyosiy jarayonlari va ularning Markaziy Osiyo xavfsizlik hamda geoiqtisodiy integratsiyasiga ko‘rsatadigan ta’siri kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot ob’ekti sifatida Afg‘oniston markazli mintaqaviy raqobat tizimi, predmeti sifatida esa yirik va mintaqaviy davlatlar manfaatlari kesishuvi sharoitida Afg‘onistonning strategik o‘rni hamda bu jarayonlarning Markaziy Osiyo uchun tahdid va imkoniyatlari olinadi. Maqolada realizm, neorealizm, liberalizm, murakkab o‘zaro bog‘liqlik, mintaqaviy xavfsizlik kompleksi va Heartland nazariyalari asosida AQSh, Rossiya va Xitoyning Afg‘onistonga nisbatan siyosati, shuningdek Pokiston, Eron va Hindistonning mintaqaviy o‘yinchi sifatidagi funksiyalari solishtirma va tizimli yondashuv orqali yoritiladi. Afg‘onistondagi beqarorlikning terrorizm, radikalizm, narkotrafik va transmilliy jinoyatchilik oqimlari orqali Markaziy Osiyo xavfsizlik arxitekturasiga ta’siri tahlil qilinadi ekan, CASA-1000, TAPI, Lapis Lazuli va trans-Afg‘on temir yo‘li kabi loyihalar misolida barqaror Afg‘onistonning mintaqaviy integratsiya uchun strategik imkoniyatlar yaratishi asoslanadi. O‘zbekistonning Afg‘oniston bo‘yicha pragmatik diplomatiyasi, Tashkent tashabbuslari, trans-Afg‘on infratuzilma va gumanitar loyihalari “yangi integratsion model”ning amaliy ifodasi sifatida talqin etiladi. Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyo davlatlari uchun Afg‘onistonni faqat xavfsizlik muammosi emas, balki mintaqaviy hamkorlik va integratsiya uchun geoiqtisodiy bo‘g‘in sifatida ko‘rishga qaratilgan strategik yondashuvni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Afg‘oniston; Yangi Katta o‘yin; Markaziy Osiyo; geosiyosiy raqobat; mintaqaviy xavfsizlik kompleksi; geoiqtisodiy integratsiya; trans-Afg‘on transport loyihalari (CASA-1000, TAPI, Lapis Lazuli, trans-Afg‘on temir yo‘li); O‘zbekistonning pragmatik diplomatiyasi; yangi integratsion model.

Introduction

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the geopolitical processes of the "New Great Game" emerging around Afghanistan and their impact on the security and geo economic integration of Central Asia. The object of the study is the regional competition system centered on Afghanistan, and the subject is the strategic role of Afghanistan in the context of the intersection of the interests of major and regional states, as well as the threats and opportunities of these processes for Central Asia. The article examines the policies of the

United States, Russia, and China towards Afghanistan, as well as the functions of Pakistan, Iran, and India as regional players, using a comparative and systematic approach based on the theories of realism, neorealism, liberalism, complex interdependence, regional security complex, and heartland. Analyzing the impact of instability in Afghanistan on the security architecture of Central Asia through terrorism, radicalism, drug trafficking, and transnational crime, it argues that a stable Afghanistan creates strategic opportunities for regional integration, using projects such as CASA-1000, TAPI, Lapis Lazuli, and the trans-Afghan railway as an example. Uzbekistan's pragmatic diplomacy on Afghanistan, the Tashkent Initiatives, and trans-Afghan infrastructure and humanitarian projects are interpreted as practical expressions of the "new integration model." The results of the study indicate the need for Central Asian countries to develop a strategic approach that views Afghanistan not only as a security problem, but also as a geo economic link for regional cooperation and integration.

KIRISH

XXI asr boshidan boshlab Afg'oniston globallashuv jarayonida yirik geosiyosiy kuchlar manfaatlari to'qnashgan asosiy maydonlardan biriga aylandi. Bu mamlakat Sharqiy Osiyo, Janubiy Osiyo va Markaziy Osiyo chorrahasida joylashgani, tabiiy resurslarga boy hududlar, asosiy transport va energetik yo'laklar kesishgan hudud sifatida shakllangani bois, "Yangi Katta o'yin" deb ataluvchi zamonaviy geosiyosiy raqobatning markaziy bo'g'iniga aylangan. Shu ma'noda Afg'onistonning ichki barqarorligi yoki beqarorligi nafaqat mazkur davlatning o'zi, balki butun Markaziy Osiyo xavfsizligi, mintaqaviy iqtisodiy integratsiya va transport-kommunikatsiya tizimining kelajagiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Mazkur mavzuning dolzarbligi, avvalo, Afg'oniston atrofida shakllanayotgan geosiyosiy jarayonlarning murakkabligi va ko'p qatlamliligi bilan izohlanadi. AQSh, Rossiya, Xitoy, shuningdek, Pokiston, Eron va Hindistonning Afg'onistonga nisbatan geostrategik yondashuvlari mintaqada yangi kuchlar muvozanatini shakllantirmoqda. Bir tomondan, terrorizm, radikalizm, narkotrafik va transmilliy jinoyatchilik Markaziy Osiyo xavfsizlik arxitekturasini zaiflashtirsa, ikkinchi tomondan, energetik va transport loyihalari – TAPI, CASA-1000, Lapis Lazuli, trans-Afg'on temir yo'li kabi tashabbuslar mintaqalararo bog'liqlik va iqtisodiy integratsiya uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shuning uchun Afg'oniston omilini faqat xavf manbai sifatida emas, balki strategik imkoniyatlar maydoni sifatida ham ilmiy tahlil qilish zarur.

Ushbu maqolaning tadqiqot ob'ekti sifatida Afg'oniston atrofida shakllanayotgan geosiyosiy jarayonlar va yirik davlatlar o'rtasidagi raqobat tizimi qaraladi. Tadqiqot predmetini esa "Yangi Katta o'yin" sharoitida Afg'onistonning strategik o'rni va bu raqobatning Markaziy Osiyoga – xususan, xavfsizlik, iqtisodiyot, energetika va transport sohalariga ko'rsatadigan ta'siri tashkil etadi. Maqolaning asosiy maqsadi Afg'oniston omilining geosiyosiy mazmunini zamonaviy nazariy yondashuvlar asosida ochib berish, yirik va mintaqaviy davlatlar siyosatining o'zaro kesishuv nuqtalarini tahlil qilish hamda buning Markaziy Osiyo uchun tahdid va imkoniyatlarini ilmiy jihatdan yoritishdan iborat.

Belgilangan maqsadga erishish uchun maqolada quyidagi vazifalar hal etiladi: birinchidan, "Yangi Katta o'yin" tushunchasining nazariy mazmuni – realizm, neorealizm, mintaqaviy

xavfsizlik kompleksi va Heartland nazariyalari kontekstida tahlil qilinadi; ikkinchidan, AQSh, Rossiya va Xitoyning Afg'oniston va Markaziy Osiyoga nisbatan geostrategik yondashuvlari solishtirma tahlil qilinadi; uchinchidan, Pokiston, Eron va Hindistonning Afg'onistondagi o'rnini va ularning mintaqaviy raqobatdagi funksiyasi aniqlanadi; to'rtinchidan, geosiyosiy raqobatning Markaziy Osiyo xavfsizlik muvozanati hamda mintaqaviy iqtisodiy va transport integratsiyasiga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy oqibatlari baholanadi; beshinchidan, O'zbekistonning Afg'oniston bo'yicha pragmatik diplomatiyasi va "yangi integratsion model" doirasidagi tashabbuslari tahlil qilinadi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini xalqaro munosabatlar nazariyasining yetakchi yondashuvlari – realizm, liberalizm, murakkab o'zaro bog'liqlik, mintaqaviy xavfsizlik kompleksi konsepsiyasi, shuningdek, geosiyosatning klassik (H. Mackinder, N. Spykman) va zamonaviy (Z. Bjezinskiy, R. Kaplan va boshqalar) talqinlari tashkil etadi. Empirik bazani esa xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar hisobotlari, davlatlarning rasmiy strategik hujjatlari, O'zbekiston va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, shuningdek, so'nggi yillardagi amaliy tashabbuslar (xalqaro konferensiyalar, transport va energetik loyihalar, savdo-statistik ma'lumotlar)dan olingan faktlar tashkil etadi.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda Afg'oniston markazli "Yangi Katta o'yin" jarayonlari yirik davlatlar raqobati, mintaqaviy aktorlar manfaatlari va Markaziy Osiyo xavfsizlik-iqtisodiy tizimi o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlik prizmasida kompleks tahlil qilinadi. Ayniqsa, Afg'onistonni nafaqat xavfsizlik muammosi, balki Markaziy va Janubiy Osiyoni bog'lovchi asosiy geoiqtisodiy bo'g'in sifatida talqin etish; O'zbekistonning pragmatik diplomatiyasi asosida shakllanayotgan yangi mintaqaviy integratsion modelga alohida e'tibor qaratilishi maqolaning amaliy ahamiyatini oshiradi. Natijalar mintaqaviy siyosatni shakllantiruvchi qaror qabul qiluvchilar, ekspertlar hamda akademik hamjamiyat uchun foydali bo'lishi mumkin.

Yangi Katta o'yin va Afg'onistonning strategik o'rnini.

Afg'oniston geografik jihatdan Sharqiy Osiyo, Janubiy Osiyo va Markaziy Osiyo chorrahasida joylashgan bo'lib, geoiqtisodiy ahamiyati jihatidan "mintaqalar tutashgan strategik tugun" sifatida baholanadi. Ushbu hudud qadimdan nafaqat savdo yo'laklari, balki yirik davlatlarning geosiyosiy manfaatlari to'qnashgan makon sifatida shakllangan. Tabiiy resurslarga boy hududlar, energetik kommunikatsiyalar, transport tarmoqlari va geostrategik pozitsiyalar aynan Afg'onistonni bugungi global raqobat markaziga aylantirgan. O'zbekistonlik tadqiqotchi X. Xudoyberdiyev Afg'oniston atrofida vujudga kelayotgan geosiyosiy vaziyatni quyidagicha ta'riflaydi: "Mintaqada shakllanayotgan Yangi Katta o'yin – bu avvalgi mustamlakachilik kurashlaridan farqli ravishda iqtisodiy, energetik va transport koridorlari ustidan nazorat uchun olib borilayotgan ko'p qatlamli geostrategik raqobatdir" (Xudoyberdiyev, 2019).

Afg'onistonning bunday geostrategik o'rnini xalqaro ilmiy adabiyotlarda ham keng o'rganilgan. Masalan, amerikalik geostrateg Zbignev Bjezinskiy o'zining mashhur "The Grand Chessboard" asarida shunday xulosa qiladi: "Afg'oniston Evroosiyo geostrategik makonining

markazida joylashgani bois, uning beqarorligi keng mintaqa barqarorligiga tahdid soladi; uning barqarorlashuvi esa mintaqani global integratsiyaga ochadi” (Brzezinski, 1997).

Britaniyalik geosiyosatchi Barnett Rubin ham Afg‘onistonni mintaqaviy raqobatning o‘zak elementi sifatida baholar ekan, shunday yozadi: “Afg‘onistonning geografik o‘rni uni nafaqat mojarolar markaziga, balki potensial ravishda mintaqaviy iqtisodiy tarmoqlarning bog‘lovchi nuqtasiga aylantiradi” (Rubin, 2013).

Shuningdek, rus olimi A. Knyazev Afg‘onistonni Markaziy Osiyo xavfsizlik tizimining “asosiy geosiyosiy indikator”i deb atab, quyidagicha izohlaydi:

“Afg‘onistonning ichki barqarorligi yoki beqarorligi Markaziy Osiyo xavfsizlik muvozanatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi, chunki u mintaqaviy kuchlar manfaatlari to‘qnashuvining geografik epitsentridir” (Knyazev, 2020).

Geosiyosiy tahlillarda Afg‘onistonga nisbatan “Heartland” nazariyasining qayta talqinlari ham uchraydi. H. Mackinder tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariyada Markaziy Osiyo “Jahon yuragi” deb ta’riflangan bo‘lsa, bugungi kunda bir qator olimlar Afg‘onistonni ushbu “yurak maydoni”ning integral qismi sifatida ko‘rsatmoqdalar. Amerikalik olim Robert Kaplan bu borada shunday yozadi:

“Afg‘oniston geografik jihatdan qanchalik tog‘li va murakkab bo‘lmasin, u Evroosiyo uchun ichki makonini global okeanlardan ajratib turuvchi tabiiy geosiyosiy tampon hududdir. Shu sababli u doimo kuchlar o‘yinining markazida qoladi” (Kaplan, 2012).

Yuqoridagi ilmiy qarashlar shuni ko‘rsatadiki, Afg‘onistonning strategik ahamiyati nafaqat uning geografik joylashuvi, balki yirik davlatlar manfaatlari kesishadigan “geosiyosiy tugun” sifatidagi pozitsiyasi bilan belgilanadi. Aynan shu sababli AQSh, Rossiya, Xitoy, Pokiston, Hindiston va Eron kabi davlatlarning raqobati “Yangi Katta o‘yin”ning shakllanishiga zamin yaratmoqda. Mazkur raqobat o‘z navbatida Markaziy Osiyodagi xavfsizlik, iqtisodiy, energetik va transport jarayonlariga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda.

AQSh, Rossiya va Xitoy raqobati: geosiyosiy va nazariy tahlil

AQSh, Rossiya va Xitoy o‘rtasidagi raqobat Afg‘onistonni “Yangi Katta o‘yin”ning markaziy maydoniga aylantirgan uch asosiy geosiyosiy vektordir. Realizm nazariyasi nuqtai nazaridan qaralganda, har uchala davlat ham Afg‘oniston va unga tutash Markaziy Osiyo hududini o‘z ta’sir doirasi, xavfsizlik kamarini kengaytirish va raqib kuchlarning strategik imkoniyatlarini cheklash makoni sifatida ko‘radi. Shu bois Afg‘oniston bo‘yicha ularning siyosati nafaqat terrorizmga qarshi kurash yoki iqtisodiy yordam bilan chegaralanmaydi, balki kengroq mintaqaviy kuchlar muvozanatining ajralmas qismi sifatida shakllanadi.

AQShning Afg‘onistondagi strategiyasi 2001-yildan so‘ng “terrorizmga qarshi global urush” shiori ostida mintaqaga harbiy-siyosiy kirib kelish, Markaziy Osiyo davlatlari bilan ikki va ko‘p tomonlama xavfsizlik hamkorligini kuchaytirish, shu orqali Rossiya va Xitoy ta’sirini muvozanatlashga qaratildi. Realistik yondashuvga ko‘ra, AQShning KXA (Qarshi-Xonobod) va Manas kabi bazalardan foydalanishi ham, Markaziy Osiyo bilan “strategik sheriklik” bitimlarini tuzishi ham mintaqani global xavfsizlik arxitekturasida tarkibiy qismiga aylantirishga xizmat qildi. R. Alimov (2021) qayd etganidek, AQSh siyosati formal jihatdan mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlashni ko‘zlasa-da, amalda bu jarayon hududda yangi geosiyosiy qarama-qarshiliklarning kuchayishiga olib keldi. Bu holat “xavfsizlik dilemmasi” nazariyasi

bilan izohlanadi: AQSh o'zini himoya qilaman deb qilgan qadamlar Rossiya va Xitoy tomonidan tahdid sifatida qabul qilinib, o'z navbatida ularning ham javob choralarini keskinlashtirishiga sabab bo'ladi.

Rossiya uchun Afg'oniston, avvalo, Markaziy Osiyoga yo'naltirilgan xavfsizlik siyosatining "janubiy fronti" sifatida muhim. Moskva ODKB (CSTO) tizimi, Tojikistondagi 201-harbi baza, Qirg'izistondagi harbiy infratuzilma va ikki tomonlama harbiy hamkorlik bitimlari orqali o'zini mintaqaning asosiy xavfsizlik kafolatchisi sifatida namoyon etishga intiladi. Bu yondashuv neorealizmda "mintaqaviy gegemon" konsepsiyasi bilan bog'lanadi: Rossiya postsovet Markaziy Osiyoni o'z tabiiy ta'sir zonasi deb biladi va Afg'onistondagi beqarorlikni narkotrafik, ekstremizm va terrorizm ko'rinishida shimolga "suzib keluvchi" xavf sifatida qabul qiladi. Shu bois Moskva uchun Afg'oniston masalasi nafaqat tashqi siyosat, balki ichki xavfsizlik kun tartibining ham ajralmas qismi hisoblanadi.

Xitoy esa Afg'onistonga, birinchi navbatda, geoiqtisodiy va geostrategik nuqtai nazardan yondashadi. "Bir makon — bir yo'l" tashabbusi doirasida Afg'oniston Xitoyni Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq va Hind okeani yo'nalishlari bilan bog'lab turuvchi potentsial transport-energetik tugun sifatida talqin qilinadi. Xitoyning "Yangi Ipak yo'li" loyihalari, xususan, Markaziy Osiyo orqali o'tuvchi quruqlik yo'llari va Xitoy–Pokiston iqtisodiy yo'lagi bilan Afg'onistonni integratsiya qilishga doir konsepsiyalar aynan shu geoiqtisodiy logikaga asoslanadi. A. Burxanov (2020) ta'kidlaganidek, Xitoy Afg'oniston orqali Markaziy Osiyoni Hind okeani bilan bog'lovchi yangi geoiqtisodiy yo'lakni shakllantirishga intilmoqda; bu esa Xitoyning mintaqada "iqtisodiy gegemon" sifatida mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Liberalizm va "murakkab o'zaro bog'liqlik" nazariyasi nuqtai nazaridan qaralganda, Xitoyning bu siyosati nafaqat siyosiy ta'sir, balki infratuzilma, savdo va investitsiyalar orqali "yumshoq kuch"ni kuchaytirish vositasi hamdir.

Natijada AQSh, Rossiya va Xitoyning Afg'oniston va Markaziy Osiyoga nisbatan siyosati o'zaro chatishtirilgan uchta asosiy o'q bo'yicha shakllanadi: harbiy-xavfsizlik (AQSh va Rossiya), mintaqaviy xavfsizlik arxitekturasi (Rossiya va qisman AQSh), geoiqtisodiy va infratuzilmaviy ustunlik (Xitoy). Bu raqobat "Yangi Katta o'yin"ning zamonaviy mazmunini belgilaydi: endi o'yin faqat hududiy nazorat uchun emas, balki transport koridorlari, energetik resurslar, savdo tarmoqlari va mintaqaviy integratsiya formatlari ustidan nazorat uchun ham olib borilmoqda. Shunday qilib, Afg'oniston bu uch geosiyosiy markaz o'rtasidagi kuchlar muvozanati sinovdan o'taydigan maydon sifatida namoyon bo'ladi va uning kelajagi Markaziy Osiyo xavfsizligi hamda integratsion istiqbollari uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Pokiston: "strategik chuqurlik" konsepsiyasi va Afg'oniston

Pokistonning Afg'onistonga nisbatan siyosati ko'p yillardan buyon "strategik chuqurlik" (strategic depth) konsepsiyasi bilan izohlanadi. Bu yondashuvga ko'ra, Pokiston Hindiston bilan ehtimoliy harbiy to'qnashuv sharoitida Afg'oniston hududini o'zining orqa fronti, siyosiy va harbiy manevr maydoni sifatida ko'rgan, shu bois Kobulda o'ziga nisbatan "do'stona" rejim bo'lishiga intilib kelgan.

Realizm va xavfsizlik dilemmasi nazariyalari nuqtai nazaridan, Pokistonning bu siyosati uch asosiy omil bilan belgilanadi:

1. Hindistondan kelayotgan xavf haqidagi tasavvur,
2. Afg'onistonda o'ziga nisbatan betaraf yoki do'st bo'lmagan rejim paydo bo'lishidan qo'rquv,
3. Mintaqada ichki beqarorlik (Tehrik-i-Taliban Pakistan va boshqa guruhlar)ning kuchayishidan xavotir.

Amaliy jihatdan Pokiston Afg'oniston janubida etnik-geosiyosiy omillar - pushtu qabilaviy aloqalari, tarixiy-madaniy yaqinlik va chegaraning nisbatan "shaffof"ligi orqali ta'sir o'tkazib kelgan. Afg'oniston ichki siyosatida turli guruhlarini qo'llab-quvvatlash, Tolibon bilan uzoq muddatli aloqalarni saqlab qolish ham ana shu "strategik chuqurlik" yondashuvi doirasida shakllangan. Biroq so'nggi yillarda bu siyosatning teskari ta'siri yaqqol sezilmoqda: Afg'onistonda hokimiyat o'zgarganidan keyin ham chegara bo'yida to'qnashuvlar, TTP faoliyati, o'zaro ishonchsizlik va diplomatik inqirozlar kuchaygan. Xavfsizlik dilemmasi nazariyasiga ko'ra, Pokiston o'z xavfsizligini mustahkamlash maqsadida qo'llagan vositalar Afg'oniston ichida va xalqaro maydonda unga nisbatan shubha va qarshilikni kuchaytirib, natijada mintaqaviy beqarorlikni yanada oshirib yuborgan. Shu ma'noda Pokiston-Afg'oniston munosabatlari "strategik chuqurlik" konsepsiyasining klassik amaliy sinovi bo'lib, bugungi kunda ham bu yondashuvning samaradorligi va oqibatlari bo'yicha akademik bahslar davom etmoqda.

Eron: g'arbiy xavfsizlik buferi va mazhabiy-geomadaniy omillar

Eron Afg'onistonni, bir tomondan, g'arbiy chegaralaridagi xavfsizlik buferi, ikkinchi tomondan esa o'zining madaniy va mazhabiy ta'sir doirasi sifatida ko'radi. G'arbiy Afg'onistonda fors tilida so'zlashuvchi guruhlar (tojiklar, hazoralar) va shia aholi qatlamining mavjudligi Eron uchun nafaqat diniy, balki geosiyosiy kapital hisoblanadi. Tadqiqotlarda Eron ko'pincha "mintaqadagi shialar va forsiyazonlar homiysi" sifatida ta'riflanadi.

Amaliy siyosatda bu quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- Afg'onistondagi hazora va boshqa shia jamoalarining huquq va xavfsizligini himoya qilishga doir diplomatik bosim va muloqotlar;
- chegara xavfsizligi, narkotrafikka qarshi kurash va qochoqlar oqimini tartibga solish bo'yicha ikki tomonlama kelishuvlar;
- infratuzilma, energetika va savdo sohalaridagi loyihalarda ishtirok etish (yo'llar, elektr tarmoqlari, chegara savdo markazlari va boshqalar).

Nazariy jihatdan Eronning bu yondashuvi defensiv realizm va mintaqaviy kuchlar muvozanati konsepsiyalari bilan izohlanadi. Eron Afg'onistonda to'liq g'arbparast yoki to'liq Pokiston-tayanchli rejim paydo bo'lishini o'z xavfsizligi uchun tahdid deb ko'radi. Shu bois u bir tomondan Qobul bilan ishchan aloqalarni saqlashga, ikkinchi tomondan esa o'ziga yaqin ijtimoiy-siyosiy guruhlar (hazoralar, shia partiyalar) bilan aloqalarni mustahkamlashga harakat qiladi. Ba'zi holatlarda Eronning ayrim qurolli guruhlar bilan aloqalari "proksi siyosati" (proxy politics) doirasida talqin qilinadi, biroq rasmiy Tehron o'z siyosatini ko'proq barqarorlik va chegaraviy xavfsizlikni ta'minlash bilan izohlaydi.

Amaliy misol sifatida Eronning Afg'onistonni o'z energetika tarmog'iga qisman ulashi, g'arbiy viloyatlarga yo'lovchi va yuk tashish yo'llari qurilishida ishtiroki, chegaradosh hududlarda savdo-infratuzilma zonalarini rivojlantirishi keltiriladi. Bu jarayonlar nafaqat iqtisodiy foyda, balki Eronning Afg'oniston ichki bozoriga va jamiyatiga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida ham talqin qilinadi.

Hindiston: infratuzilma sarmoyalari va geosiyosiy qarshi muvozanat

Hindistonning Afg'onistonga nisbatan siyosati, bir tomondan, rivojlanish va qayta qurish (development partnership) tamoyillariga, ikkinchi tomondan esa Pokiston ta'sirini cheklashga qaratilgan geostrategik hisob-kitoblarga asoslanadi. 2001-yildan keyin Hindiston Afg'onistonga 3 milliard AQSh dollaridan ko'proq yordam ajratib, yuzlab infratuzilma, energetika, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqaruv sohalaridagi loyihalarni amalga oshirdi.

Eng muhim amaliy loyihalar qatoriga:

- Zaranj–Delaram avtomobil yo'li – Afg'onistonni Eronning Chabahar porti bilan bog'laydigan, shu orqali Pokiston hududini chetlab o'tgan holda Hind okeaniga chiqish imkonini beradigan yo'lak;
- “Hindiston–Afg'oniston do'stlik to'g'oni” (Salma to'g'oni)-G'arbiy Afg'onistonda energetika va sug'orish salohiyatini oshiruvchi loyiha;
- Qobuldagi Afg'oniston Parlamenti binosi - demokratiya va davlat suverenitetining ramzi sifatida qurilgan yirik siyosiy-infratuzilma ob'ekti;
- elektr uzatish liniyalari, maktablar, shifoxonalar va qishloq xo'jaligi loyihalari kiradi.

Liberalizm va “rivojlanish orqali xavfsizlik” konsepsiyasi nuqtai nazaridan, Hindistonning bu siyosati Afg'onistonni barqaror, iqtisodiy jihatdan bog'langan va institutlari nisbatan kuchli bo'lgan davlat sifatida shakllantirishga qaratilgandek ko'rinadi. Biroq realizm nazariyasi buni boshqacharoq izohlaydi: infratuzilma sarmoyalari, diplomatik yaqinlik va yumshoq kuch orqali Hindiston Afg'onistonda Pokistonning strategik ta'sirini cheklash, Markaziy Osiyoga bevosita chiqish imkoniyatlarini kengaytirish va o'zini mintaqaviy geosiyosiy o'yinchi sifatida mustahkamlashga intilmoqda.

Shu ma'noda Hindistonning Afg'onistondagi ishtiroki ikki qavatli xarakterga ega:

1. Tashqi ko'rinishda – xalqaro hamjamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan rivojlanish sheriklik modeli,
2. Ichki geosiyosiy mazmunida – Pokistonga nisbatan qarshi muvozanat (counterbalance) strategiyasi.

Nazariy xulosa Pokiston, Eron va Hindistonning Afg'onistondagi o'rni va siyosati “Yangi Katta o'yin”ning mintaqaviy vektorlari sifatida qaralishi mumkin. Realizm, xavfsizlik dilemmasi, strategik chuqurlik, rivojlanish sherikligi va proksi siyosati kabi nazariy tushunchalar bu jarayonlarni tushuntirish uchun asosiy nazariy ramkani tashkil etadi.

Amaliy misollar – Pokistonning strategik chuqurlik yondashuvi, Eronning shia va forsiyzabon jamoalar orqali ta'siri, Hindistonning infratuzilma sarmoyalari – Afg'onistonni nafaqat ichki siyosiy mojarolar, balki mintaqaviy geosiyosiy raqobat markaziga aylantirayotganini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Geosiyosiy raqobatning Markaziy Osiyoga ta'siri

Afg'onistondagi beqarorlik Markaziy Osiyo uchun faqat qo'shni hududdagi lokal muammo emas, balki butun mintaqaviy xavfsizlik arxitekturasini o'zgartiruvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. F. Ziyoyev (2018) ta'kidlaganidek, Afg'onistondagi beqarorlik Markaziy Osiyo xavfsizlik muvozanatini izdan chiqarib, davlatlarni yangi xavfsizlik strategiyalarini ishlab chiqishga majbur qilmoqda. Bu holatni zamonaviy geosiyosiy nazariyalar – xususan, mintaqaviy xavfsizlik kompleksi nazariyasi, xavfsizlik dilemmasi va murakkab o'zaro bog'liqlik konsepsiyalari nuqtai nazaridan tahlil qilish mumkin.

Xavfsizlik tahdidlari: terrorizm, radikalizm va chegaraviy beqarorlik

Afg'onistondagi uzoq yillik urushlar, zaif davlat institutlari va qurolli guruhlarining ko'pligi Markaziy Osiyoga "tashqaridan kirib keluvchi tahdidlar" oqimini kuchaytiradi. Afg'oniston hududi:

- transmilliy terrorchilik tarmoqlarining (masalan, "Al-Qoida", "ISHID–Xuroson" va boshqa guruhlar) yashirin infratuzilmasi;
 - ayrim Markaziy Osiyo fuqarolari radikallashuvi uchun "jang maydoni" va tajriba makoni;
 - chegara hududlarida qurolli guruhlar uchun logistika bazasi
- sifatida ishlatilgani haqidagi ilmiy va ekspert tahlillari mavjud.

Mintaqaviy xavfsizlik kompleksi nazariyasi (B. Buzan va boshqalar) nuqtai nazaridan qaralganda, Afg'oniston va Markaziy Osiyo yagona xavfsizlik makoniga chirmashib ketgan: Afg'onistondagi har qanday beqarorlik to'liqini Tojikiston, O'zbekiston, Turkmaniston va undan ham shimolga – Rossiya yo'nalishida "spillover" effekti orqali namoyon bo'ladi. Shuning uchun mintaqada davlatlari terrorizm va radikalizmni ichki muammo sifatida emas, balki Afg'oniston markazli mintaqaviy xavf sifatida ko'rishga majbur bo'lmoqda.

Narkotrafik va transmilliy jinoyatchilik: "giyohvandlik yoychisi" Afg'oniston dunyodagi eng yirik noqonuniy opiy va heroin ishlab chiqaruvchi hududlardan biri bo'lib, bu mahsulotlarning katta qismi Markaziy Osiyo orqali Rossiya va Yevropaga yo'naltiriladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyo hududi "Shimoliy yo'lak" sifatida global narkotrafik zanjirida alohida o'rin tutadi.

Bu jarayonning Markaziy Osiyo uchun oqibatlari:

- Hchegara nazoratiga bosimning kuchayishi;
- Korrupsiya va jinoyatchilik tarmoqlarining siyosiy tuzumga kirib borishi;
- Ijtimoiy salomatlik inqirozlari (giyohvandlik, OITS va boshqalar);
- Jinoyat iqtisodiyotining "soya" ta'siri ostida qonuniy iqtisodiyotni zaiflashtirish.

Realizm va "xavfsizlikni keng talqin qilish" yondashuvi nuqtai nazaridan narkotrafik nafaqat jinoyat, balki milliy xavfsizlikka tahdid sifatida ko'rilmoqda. Natijada mintaqada davlatlari narkotiklarga qarshi kurashni harbiy-siyosiy strategiyalarning ajralmas qismi sifatida shakllantirmoqda: maxsus xizmatlar hamkorligi, qo'shma operatsiyalar, chegaraviy infratuzilmani kuchaytirish va xalqaro tashkilotlar (BMT, Yevropa Ittifoqi, YXHT) bilan hamkorlikni kengaytirish shular jumlasidan.

3. Davlatlarning javob strategiyalari: xavfsizlik arxitekturasining qayta shakllanishi

Afg'onistondagi beqarorlik:

- ODKB doirasida qo'shma harbiy mashg'ulotlar,
- Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT) doirasida ekstremizmga qarshi maxsus tuzilmalar,
- Ikki tomonlama xavfsizlik shartnomalari (masalan, Tojikiston–Rossiya, O'zbekiston–AQSh, O'zbekiston–AQSh–Yevropa Ittifoqi muloqotlari)

kabi mexanizmlarning faollashuviga olib keldi. Bu jarayon “xavfsizlik dilemmasi” bilan chambarchas bog'liq: davlatlar o'zini himoya qilish uchun xavfsizlikni kuchaytirar ekan, boshqa aktorlar buni geosiyosiy raqobatning keskinlashuvi sifatida qabul qilishi mumkin.

Aynan shuning uchun Markaziy Osiyo davlatlari so'nggi yillarda ko'p vektorli siyosat yuritishga harakat qilmoqda: bir tomondan Rossiya va Xitoy bilan xavfsizlik sohasida hamkorlikni davom ettirar ekan, boshqa tomondan Yevropa Ittifoqi, AQSh, Turkiya va boshqa hamkorlar bilan ham balanslangan aloqalar o'rnatilmoqda.

Barqaror Afg'oniston va mintaqaviy iqtisodiy integratsiya

Afg'oniston barqarorlashgan taqdirda, geosiyosiy raqobat faqat xavfsizlik tahdidlarini kuchaytiruvchi omil bo'lib qolmay, balki mintaqaviy iqtisodiy integratsiya uchun “raqobat orqali imkoniyatlar” yaratishi mumkin. Bu, avvalo, trans-Afg'oniston infratuzilma va energetik loyihalarida yaqqol namoyon bo'ladi.

CASA-1000 loyihasi - Qirg'iziston va Tojikistonning ortiqcha gidroenergiya resurslarini Afg'oniston va Pokistonga eksport qilishni nazarda tutuvchi yirik elektr uzatish tarmog'i bo'lib, u Markaziy va Janubiy Osiyo o'rtasidagi energetik bog'liqlikni kuchaytiradi. Loyihaning maqsadi – taxminan 1300 MVt elektr energiyasini janubga uzatish va shu orqali mintaqada o'zaro iqtisodiy manfaatlar asosidagi integratsiyani rag'batlantirishdir.

TAPI (Turkmaniston–Afg'oniston–Pokiston–Hindiston) gaz quvuri loyihasi esa Turkmanistondagi Galkinish gaz konini Pokiston va Hindiston bozorlariga ulashni ko'zlaydi. Mazkur loyiha amalga oshsa, Afg'oniston:

- Tranzit to'lovlari hisobiga barqaror daromad manbaiga ega bo'ladi;
- Ichki energetik ta'minotni qisman yaxshilaydi;
- Markaziy Osiyo gaz resurslarini Janubiy Osiyoga chiqaruvchi asosiy ko'priq sifatida mintaqaviy rolini mustahkamlaydi.

Markaziy Osiyo davlatlari uchun esa TAPI loyihasi qat'iy iqtisodiy diversifikatsiya va eksport yo'llarini ko'paytirish vositasi bo'lib, ular Rossiya va Xitoy bozorlaridan tashqari, Janubiy Osiyo yo'nalishida ham mustaqil energetik siyosat yurita olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bundan tashqari, Lapis Lazuli tranzit yo'lagi va trans-Afg'oniston temir yo'l tashabbuslari Afg'onistonni Turkmaniston, Ozarbayjon, Gruziya va Turkiya orqali Yevropa bozorlariga bog'lashni ko'zlaydi. Bu yo'laklar ochilishi Markaziy Osiyo uchun:

- Dengizga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish;
- Eksport geografiyasini diversifikatsiya qilish;
- Mintaqaning tranzit salohiyatini oshirish

Kabi strategik natijalar beradi.

Bu jarayon murakkab o'zaro bog'liqlik nazariyasi (Keohane, Nye) bilan izohlanadi: davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, energetik va infratuzilmaviy bog'liqlik kuchaygani sari, ular o'rtasida

harbiy to'qnashuv ehtimoli kamayadi, chunki urush integratsiyadan olinadigan foydadan qimmatroqqa tushadi.

Tahdid va imkoniyatlarning dialektikasi Xulosa qilib aytganda, Afg'onistondagi geosiyosiy raqobat Markaziy Osiyo uchun bir vaqtning o'zida ham xavfsizlik tahdidi, ham strategik imkoniyatlar manbai sifatida namoyon bo'lmoqda.

Beqaror Afg'oniston:

- Terrorizm, radikalizm va narkotrafik oqimlarini kuchaytirib,
- Mintaqaviy xavfsizlik muvozanatini izdan chiqaradi,

Barqaror Afg'oniston esa:

- CASA-1000, TAPI va Lapis Lazuli kabi loyihalar orqali mintaqalararo integratsiya,
- Yangi tranzit va energetik yo'laklar,
- Markaziy va Janubiy Osiyo o'rtasida iqtisodiy bog'liqlikni oshirish uchun zarur geoiqtisodiy maydon yaratishi mumkin.

Shu ma'noda, Markaziy Osiyo davlatlarining strategik vazifasi - Afg'oniston atrofidagi geosiyosiy raqobatni faqat tahdid sifatida emas, balki mintaqaviy hamkorlik va integratsiya uchun imkoniyatlar oynasi sifatida ham ko'ra oladigan muvozanatli siyosatni shakllantirishdan iborat.

O'zbekistonning pozitsiyasi: pragmatik diplomatiya va yangi integratsion model. O'zbekistonning Afg'oniston bo'yicha siyosati so'nggi yillarda klassik "faqat xavfsizlik" yondashuvdan chiqib, pragmatik, konstruktiv va mintaqaviy integratsiyaga yo'naltirilgan diplomatiya shakliga o'tdi. Sh. Rashidov (2022) ta'kidlaganidek, "O'zbekistonning Afg'oniston bo'yicha faol mintaqaviy diplomatiyasi Markaziy Osiyoda yangi integratsion modelni shakllantirmoqda." Bu modelning mohiyati – Afg'onistonni izolatsiya qilish emas, balki uni Markaziy va Janubiy Osiyo o'rtasidagi iqtisodiy va transport bog'lovchi halqa sifatida ko'rishdir.

1. Nazariy asos: "pragmatik diplomatiya" va mintaqaviy xavfsizlik yondashuvi

O'zbekistonning Afg'oniston bo'yicha siyosatini quyidagi nazariy yondashuvlar doirasida tushunish mumkin:

- Realizm: Afg'oniston – terrorizm, narkotrafik va beqarorlik manbai. O'zbekiston xavfsizlikni ta'minlash uchun chegarani mustahkamlash, terrorizmga qarshi hamkorlik va mintaqaviy formatlarda (ShHT, MDH, Moskva formati va boshqalar) faol ishtirok etadi.
 - Liberalizm va "murakkab o'zaro bog'liqlik": xavfsizlikni faqat harbiy choralar bilan emas, balki savdo, energetika, transport va gumanitar aloqalar orqali mustahkamlash. Afg'onistonni iqtisodiy tizimga jalb qilish – uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida ko'riladi.
 - Mintaqaviy integratsiya nazariyasi: Tashkent o'zini "faol vositachi va bog'lovchi" sifatida ko'rsatib, Markaziy va Janubiy Osiyoni yana birlashtirishga harakat qilmoqda. Sh. Rashidov aynan shu jarayonni "yangi integratsion model" deb talqin qiladi.
- Ya'ni, O'zbekiston bir tomondan xavfsizlik tahdidlarini minimallashtirish, ikkinchi tomondan esa geoiqtisodiy imkoniyatlarni maksimal darajada ishga solish orqali Afg'oniston omilini "xavf"dan "imkoniyat"ga aylantirishga urinmoqda.

Diplomatik tashabbuslar: Tashkent va Samarqand yo'li O'zbekistonning pragmatik pozitsiyasi, avvalo, xalqaro konferensiyalar va vositachilik tashabbuslarida namoyon bo'ladi:

- 2018-yil Tashkent xalqaro konferensiyasi "Afghanistan: Peace Process, Security Cooperation and Regional Connectivity" nomli yuqori darajadagi konferensiya O'zbekiston tashabbusi bilan o'tkazildi. Unda qabul qilingan Toshkent deklaratsiyasida birinchi bor keng xalqaro konsensus – Afg'oniston muammosining harbiy yechimi yo'qligi, siyosiy-dialogiy yo'lni qo'llab-quvvatlash zarurligi e'tirof etildi. O'zbekistonning faol mintaqaviy diplomatiyasining eng muhim ko'rinishlaridan biridir.

- 2021-yil Tashkent "Central and South Asia: Regional Connectivity. Challenges and Opportunities" konferensiyasi Ushbu anjuman Markaziy va Janubiy Osiyo o'rtasidagi tarixiy aloqalarni qayta tiklash, savdo va transport koridorlarini rivojlantirish va Afg'onistonni asosiy bog'lovchi bo'g'in sifatida ko'rish g'oyasiga bag'ishlandi. Prezident Sh. Mirziyoyev Afg'oniston orqali yangi transport-kommunikatsiya yo'laklari tinchlik va farovonlik uchun zarur shart ekanini alohida ta'kidladi.

- Moskva formati va boshqa ko'p tomonlama muloqotlar O'zbekiston "Moskva formati" uchrashuvlarida ishtirok etib, BMT huzurida xalqaro muzokara guruhi tuzish tashabbusini ilgari surdi. Bu taklif O'zbekistonning Afg'oniston bo'yicha nafaqat mintaqaviy, balki global diplomatik o'yinchi bo'lib borayotganini ko'rsatadi.

Bu misollar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Afg'onistonni faqat qo'shni davlat sifatida emas, balki butun mintaqaviy xavfsizlik va integratsiya tizimining markaziy elementi sifatida ko'rmoqda.

Savdo, energetika va tranzit: raqamlar tilida pragmatizm. Pragmatik diplomatiya eng yaxshi raqamlar va loyihalar orqali ko'rinadi. Savdo hajmi va iqtisodiy integratsiya O'zbekiston–Afg'oniston savdo hajmi so'nggi yillarda sezilarli oshdi:

- 2015-yilga nisbatan 2020-yilda savdo hajmi 74,4 % ga oshib, 776,9 mln dollarga yetgan;
- shu davrda O'zbekiston eksporti 444,4 mln dollardan 774,6 mln dollargacha ko'tarilgan;
- Afg'onistonning O'zbekistonga eksporti esa 600 ming dollardan 2,3 mln dollargacha, ya'ni qariyb 4 baravar oshgan.

Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yilda ikki tomonlama savdo 759,9 mln dollarni tashkil etgan bo'lib, bu 2021-yilga nisbatan 15 % o'sish degani. Afg'oniston bugungi kunda O'zbekistonning 10 ta yirik savdo hamkorlari qatoriga kiradi. Bu raqamlar "murakkab o'zaro bog'liqlik" nazariyasi nuqtai nazaridan shuni anglatadiki, O'zbekiston xavfsizlikni faqat harbiy yo'l bilan emas, balki savdo, eksport bozorlarini kengaytirish, qo'shni davlat iqtisodini qo'llab-quvvatlash orqali ham ta'minlashga urinmoqda.

Energetik hamkorlik. O'zbekiston Afg'oniston uchun asosiy elektr energiyasi yetkazib beruvchilardan biri:

- 2002-yildan 2020-yilgacha O'zbekistonning Afg'onistonga elektr eksporti 62 mln kVt/soatdan 2,6 mlrd kVt/soatgacha, ya'ni 40 martadan ortiq oshgan;
- O'zbekiston Afg'oniston import qilayotgan elektr energiyasining qariyb 52 % ini qoplaydi.
- 2021–2022-yillardagi ma'lumotlarga ko'ra, bu ko'rsatkich 2,7 mlrd kVt/soat atrofida saqlanmoqda.

Bundan tashqari, Surxon - Puli-Xumri 500 kVt elektr uzatish liniyasi loyihasi Afg'oniston bozoriga yetkazib berilayotgan energiya hajmini yanada oshirishni ko'zda tutadi. Bu energetik bog'liqlik amalda shuni anglatadiki: Afg'oniston barqaror bo'lsa – O'zbekiston eksporti ham barqaror, demak, xavfsizlik va iqtisodiy manfaatlar bu yerda uzviy bog'langan.

Trans-Afg'on temir yo'li va logistika tashabbuslari; O'zbekistonning eng yirik geoiqtisodiy loyihalaridan biri - Termez–Mazar-i-Sharif-Kobul-Peshovar trans-Afg'on temir yo'li:

- Uzunligi taxminan 600 km;
- Loyihaning qiymati ~5 mlrd dollar;
- Yiliga 20 mln tonnagacha yuk tashish imkonini berishi kutilmoqda;
- Pokiston va O'zbekiston o'rtasidagi yuk tashish muddati hozirgi 35 kundan 3–5 kungacha qisqarishi, konteyner tashish narxi esa deyarli uchdan ikki qismigacha arzonlashishi prognoz qilinmoqda.

Bu loyiha nafaqat O'zbekistonni Janubiy Osiyo portlari bilan bog'laydi, balki Afg'onistonni tranzit davlat sifatida mintaqaviy iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylantiradi. Isrs va boshqa tahlil markazlarining fikriga ko'ra, aynan shunday loyihalar O'zbekiston tashabbus qilayotgan "Markaziy–Janubiy Osiyo integratsiyasi" modelining yadrosini tashkil etadi.

Nazariy jihatdan bu mintaqaviy integratsiya va kompleks o'zaro bog'liqlik g'oyalari to'liq mos keladi: transport va savdo aloqalari kuchaygan sari, Afg'onistonning "xavf manbai" emas, balki barqarorlik va farovonlik uchun zarur bo'lgan tranzit halqa sifatidagi roli oshadi. O'zbekistonning pragmatik diplomatiyasining yana bir muhim elementi - gumanitar yo'nalish:

- 2021-yil sentabridan 2022-yil sentabrigacha O'zbekiston Afg'onistonga 5 marotaba gumanitar yordam jo'natib, jami 10 ming tonnadan ortiq yuk yetkazgan;
- 2021-yilda Termizda Afg'onistonga gumanitar yordam ko'rsatish bo'yicha xalqaro markaz ishga tushirildi, u BMTning UNHCR, UNICEF, WFP kabi agentliklari uchun asosiy logistika platformasiga aylandi;
- Termiz orqali nafaqat yordam yuklari, balki Afg'oniston biznesi uchun "Airitom" erkin zonasi orqali savdo-operatsiyalar ham yo'lga qo'yilgan.

ACAPSning 2025-yilgi hisobotida O'zbekistonning roli quyidagicha baholanadi: "O'zbekistonning yo'llari va temir yo'llari BMT missiyasining Afg'onistonda ishlashi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega", deb ta'kidlanadi.

Bu yondashuv pragmatik diplomatiyaning klassik ifodasidir: O'zbekiston bir vaqtning o'zida:

- O'z milliy xavfsizligi va iqtisodiy manfaatlarini;
- Xalqaro hamjamiyatning gumanitar maqsadlarini;
- Afg'oniston ichidagi ijtimoiy barqarorlikni

muvozanatlashtirishga harakat qilmoqda. Statistikalari shuni ko'rsatadiki:

1. Nazariy jihatdan, O'zbekistonning pozitsiyasi realizm, liberalizm va mintaqaviy integratsiya nazariyalarining sintezi bo'lib, "pragmatik diplomatiya" konsepsiyasi orqali ifodalanadi.
2. Amaliy jihatdan, Tashkent konferensiyalari, trans-Afg'on temir yo'li, elektr energiyasi eksporti, savdo hajmidagi keskin o'sish va gumanitar hublar O'zbekistonni Afg'oniston bo'yicha mintaqaviy markaziy o'yinchiga aylantirmoqda.

3. Strategik ma'noda, "yangi integratsion model" aynan shundan iborat: Afg'onistonni Markaziy Osiyo xavfsizlik muammosi sifatida emas, balki Markaziy va Janubiy Osiyoni bog'lovchi asosiy geoiqtisodiy bo'g'in sifatida ko'rish va shunga mos siyosat yuritish.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, Afg'oniston XXI asr geosiyosiy manzarasida nafaqat alohida davlat, balki "Yangi Katta o'yin"ning markaziy strategik o'chog'i sifatida namoyon bo'lmoqda. Uning Sharqiy, Janubiy va Markaziy Osiyo chorrahasida joylashuvi, tabiiy resurslarga yaqinligi, yirik transport va energetik koridorlar ustida joylashgani Afg'onistonni global va mintaqaviy kuchlar manfaatlarini kesishadigan geosiyosiy tugunga aylantirgan. Bjezinskiy, Rubin, Knyazev, Kaplan va boshqa olimlar ta'biricha, aynan shu geostrategik kontekst Afg'oniston barqarorligi yoki beqarorligini Evroosiyo makonidagi xavfsizlik va integratsiya jarayonlariga bevosita bog'lab qo'yadi.

AQSh, Rossiya va Xitoy o'rtasidagi geosiyosiy raqobat Afg'oniston va Markaziy Osiyo bo'yicha uch asosiy vektorda – harbiy-xavfsizlik, mintaqaviy xavfsizlik arxitekturasini va geoiqtisodiy-infratuzilmaviy ustunlik yo'nalishlarida shakllanmoqda. Realizm va neorealizm nuqtai nazaridan qaralganda, bu davlatlar mintaqada o'z ta'sir zonalarini kengaytirish, raqiblarning manevr imkoniyatlarini cheklash va strategik resurslar hamda kommunikatsiyalar ustidan nazoratni qo'lga kiritishga intilmoqda. Shu bilan birga, liberalizm va murakkab o'zaro bog'liqlik nazariyalari Afg'oniston atrofida qurilayotgan savdo, transport va energetika tarmoqlari orqali raqobat bilan bir qatorda ma'lum hamkorlik elementlari ham paydo bo'layotganini ko'rsatadi.

Pokistonning "strategik chuqurlik" konsepsiyasi, Eronning mazhabiy-geomadaniy va chegaraviy xavfsizlik yondashuvi, Hindistonning infratuzilma va "rivojlanish orqali xavfsizlik" siyosati Afg'onistonni mintaqaviy raqobatning yana bir – ikkilamchi, ammo mazmunan chuqur qatlamiga aylantirmoqda. Realizm, xavfsizlik dilemmasi, rivojlanish sherikligi va proksi siyosati kabi tushunchalar bu jarayonlarning nazariy asosini tashkil etadi. Natijada Afg'oniston ichki siyosiy jarayonlari tobora ko'proq mintaqaviy kuchlar o'yinining aks sadosiga aylanib, Markaziy Osiyo xavfsizlik-iqtisodiy tizimiga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda.

Markaziy Osiyo uchun Afg'onistondagi geosiyosiy raqobatning ikki tomonlama – dialektik xarakteri yaqqol namoyon bo'lmoqda. Beqaror Afg'oniston terrorizm, radikalizm, narkotrafik va transmilliy jinoyatchilik oqimlarini kuchaytirib, mintaqaviy xavfsizlik muvozanatini izdan chiqaradi va davlatlarni mudofaa xarajatlari hamda xavfsizlik infratuzilmasini keskin kengaytirishga majbur etadi. Biroq barqaror Afg'oniston CASA-1000, TAPI, Lapis Lazuli, trans-Afg'on temir yo'li kabi loyihalar orqali Markaziy va Janubiy Osiyo o'rtasida ko'priklar vazifasini bajarib, mintaqalararo savdo, energetik bog'liqlik va transport integratsiyasi uchun keng imkoniyatlar ochadi. Murakkab o'zaro bog'liqlik nazariyasi nuqtai nazaridan, aynan shunday iqtisodiy va infratuzilmaviy integratsiya harbiy to'qnashuv ehtimolining pasayishiga xizmat qiladi.

O'zbekistonning Afg'oniston bo'yicha pragmatik diplomatiyasi "Yangi Katta o'yin" sharoitida alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatning xavfsizlikka

asoslangan yondashuvdan bosqichma-bosqich pragmatik, konstruktiv va integratsion modelga o'tishi – Tashkent konferensiyalari, Markaziy va Janubiy Osiyoni bog'lovchi tashabbuslar, trans-Afg'on temir yo'li, energetika va gumanitar loyihalar orqali namoyon bo'lmoqda. Savdo hajmi va elektr energiyasi eksportining barqaror o'sishi, Termez hubining BMT va xalqaro tashkilotlar uchun logistik markazga aylanishi, O'zbekistonni Afg'oniston masalasida mintaqaviy "kuchlar o'yini" emas, balki "hamkorlik o'yini"ni ilgari suruvchi aktor sifatida ko'rsatmoqda.

Mazkur tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, Markaziy Osiyo davlatlari, jumladan O'zbekiston uchun bir qator strategik xulosalar muhimdir:

1. Afg'onistonni faqat xavfsizlik muammosi sifatida emas, balki mintaqaviy integratsiya uchun zarur geoiqtisodiy bo'g'in sifatida ko'rish;
 2. geosiyosiy raqobatni balanslash va ko'p vektorli siyosat yordamida yirik davlatlar manfaatlarini mintaqaviy barqarorlik va taraqqiyot maqsadlariga xizmat qildirish;
 3. terrorizm va narkotrafikka qarshi kurashni iqtisodiy, ijtimoiy va gumanitar dasturlar bilan uzviy bog'lagan holda kompleks xavfsizlik yondashuvini shakllantirish;
 4. Afg'oniston ishtirokidagi transport va energetik loyihalarda faol va muvofiqlashtirilgan qatnashish orqali Markaziy Osiyoning global geoiqtisodiy xaritada o'rnini mustahkamlash.
- Xulosa qilib aytganda, "Yangi Katta o'yin" sharoitida Afg'oniston – tahdid va imkoniyatlar kesishgan geosiyosiy makon bo'lib, uning atrofida shakllanayotgan kuchlar muvozanati Markaziy Osiyoning kelajakdagi xavfsizlik arxitekturasi, iqtisodiy o'sish sur'atlari va mintaqaviy integratsiya chuqurligini belgilab beradi. Shu sababli mintqa davlatlarining asosiy vazifasi – geosiyosiy raqobatni mintaqaviy hamkorlik, integratsiya va barqarorlik foydasiga burish imkonini beradigan uzoq muddatli, ilmiy asoslangan, pragmatik siyosiy strategiyalarni ishlab chiqish va izchil amalga oshirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Keohane, R. O., Nye, J. S. Power and Interdependence: World Politics in Transition. Boston: Little, Brown, 1977.
2. Buzan, B., Wæver, O., de Wilde, J. Security: A New Framework for Analysis. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1998.
3. Buzan, B., Wæver, O. Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
4. Morgenthau, H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. New York: Alfred A. Knopf, 1948.
5. Waltz, K. N. Theory of International Politics. Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.
6. Mackinder, H. J. Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. New York: Henry Holt, 1919.
7. Spykman, N. J. The Geography of the Peace. New York: Harcourt, Brace, 1944.
8. Brzezinski, Z. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. New York: Basic Books, 1997.
9. Kaplan, R. D. The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate. New York: Random House, 2012.

-
10. Rubin, B. R. Afghanistan from the Cold War through the War on Terror. New York: Oxford University Press, 2013.
 11. “Afghanistan: Peace Process, Security Cooperation and Regional Connectivity” xalqaro konferensiyasi Toshkent deklaratsiyasi. Toshkent, 27 Mart 2018.
 12. “Central and South Asia: Regional Connectivity. Challenges and Opportunities” xalqaro konferensiyasi materiallari. Toshkent, 15–16 Iyul 2021.
 13. CASA-1000 Regional Electricity Transmission and Trade Project.
 14. Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan–India (TAPI) Gas Pipeline Project.
 15. Lapis Lazuli Transit, Trade & Transport Corridor Agreement (2017).
 16. Trans-Afghan Railway Project (Termez–Mazar-i-Sharif–Kabul–Peshawar).
 17. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar axborotlari
 18. O‘zbekiston–Afg‘oniston savdo va energetik hamkorligi bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar (O‘zbekiston Tashqi savdo/Investitsiyalar vazirligi, OAV xabarlar).
 19. Knyazev, A. A. Vliyanie afganskogo krizisa na bezopasnost’ Tsentral’noy Azii (1990-e – nachalo 2000-kh godov).